

Wykorzystanie roślin w Wigilię Bożego Narodzenia w województwie lubelskim

Plants used on Christmas Eve in the Lublin region

**Robert Gruszecki*, Anna Myśliwiec,
Katarzyna Gruszecka**

Katedra Warzywnictwa i Roślin Leczniczych, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie,
ul. Leszczyńskiego 58, 20-068 Lublin;

*autor korespondencyjny, e-mail: robert.gruszecki@up.lublin.pl

Abstract. The aim of the study was to determine the use of plants during Christmas Eve. Between 2011-2012 five hundred questionnaires were distributed among residents of the Lublin region, 210 of which were received back. Most of the respondents declared that the maintenance of tradition had importance to them, but half of them (50.4%) did not practice all the customs and rituals associated with this holiday. For most respondents the Christmas season is a time for family, for cultivating tradition and religious experience, but for some of them it is simply time off from work. A Christmas tree stands in the home, often a real plant, and spruce is the preferred species. It is commonly placed in the corner of the living-room on Christmas Eve or the day before. It is usually children who dress the Christmas tree, but in about a quarter of households it is an adult person. The Christmas wreath and the poinsettia plant (*Euphorbia pulcherrima*) are the other most popular elements used in decorating houses during Christmas time. More than half of the respondents hung mistletoe from the ceiling of the dwelling or above a door frame. Only a few persons reported the custom of bringing a cereal bundle for Christmas Eve. After Christmas this cereal bundle is most often used as animal fodder or occasionally spread across the fields. Sometimes the straw is used to tie fruit trees and the grain is added to seeds or flour. The custom of putting grain on the Christmas Eve table is rarely practiced, but the custom of putting hay under the tablecloth is widely observed. According to respondents, the number of dishes on the Christmas Eve table should be defined, and usually there are 12 dishes. Most respondents stated that dishes prepared on Christmas Eve should be made from cabbage, mushrooms, beets, dried fruits (apples, plums, pears) and poppy and only 25% of respondents also use wheat.

Key words: Christmas tree, bundle of cereals, hay, grain, decorating rooms, festive food

Wstęp

Rośliny odgrywały i wciąż odgrywają istotną rolę w wielu obrzędach dorocznych i rodzinnych. Jak pisze Gloger (1900), to „obyczajem i tradycjami różnią się narody między sobą, one stanowią ich obraz moralny i piękno ich charakteru, któremu nadają wdzięk właściwy, a dla potomnych są spuścizną po ojcach”. Do jednych z najważniejszych świąt w polskiej tradycji należą święta Bożego Narodzenia, które mają u nas cechy nie tylko świąt dorocznych, ale i rodzinnych (Gloger 1900; Tymochowicz 2009). Jest to jednocześnie czas, w

którym rośliny odgrywają istotną rolę, są elementem związanym z obrzędem, służą za pokarm i do ozdoby, są zatem ważnym składnikiem wpływającym na atmosferę świąt (Ogrodowska 1983; Lebeda 2002; Smyk 2009). Jednym z najważniejszych elementów budujących atmosferę Świąt Bożego Narodzenia jest choinka – to ona jest widocznym znakiem tych świąt i bez niej wielu ludzi nie potrafi sobie ich wyobrazić (Lebeda 2002; Smyk 2009). Ustawianie jej w domach pojawiło się jednak stosunkowo niedawno i jest tylko jednym z wielu sposobów wykorzystania roślin związanych z Wigilią (Lebeda 2002; Smyk 2009). Do zwyczajów wigilijnych, w których istotną rolę odgrywają rośliny należą m.in. umieszczanie siana na stole i sypanie ziarna na stół, stawianie snopów zboża w rogach izby czy przygotowywanie tradycyjnych potraw z produktów roślinnych (Kolberg 1883, 1890; Gloger 1900; Ogrodowska 1983; Petera 1986; Pawłowska 1987; Sopylak-Studziński 2008; Gawęł 2009; Smyk 2009; Karczmarzewski 2011). Wiele z tych zwyczajów odchodzi już do przeszłości, inne są wciąż powszechnie stosowane (Sopylak-Studziński 2008; Gawęł 2009).

Celem pracy było określenie występowania i popularności wybranych zwyczajów związanych z wykorzystaniem roślin w czasie Wigilii w województwie lubelskim.

Materiały i Metody

Badania przeprowadzono na terenie województwa lubelskiego od końca 2011 do połowy 2012 roku przy pomocy ankiety, zawierającej pytania dotyczące stosowania roślin w czasie Świąt Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy. W prezentowanej pracy zamieszczono wyniki dotyczące Świąt Bożego Narodzenia. Zalety i wady stosowania ankiet w badaniach o charakterze etnobotanicznym przedstawił Łuczaj (2012). Doboru roślin dokonano w oparciu o następujące publikacje: Kolberg (1883), Petera (1986), Lebeda (2002), Sopylak-Studziński (2008), Gawęł (2009) i Smyk (2009) oraz obserwacje własne. Ankieta skierowana była do osób dorosłych, przy wyborze ankietowanych nie kierowano się płcią lub wiekiem. Ankieta była anonimowa, zawierała pytania otwarte i zamknięte. Respondenci wypełniali ankiety samodzielnie. Na część pytań ankietowani udzielali więcej niż jednej odpowiedzi. Ogółem przekazano do wypełnienia 500 ankiet, a odebrano 216 wypełnionych formularzy, z których 6 nie uwzględniono ze względu na wypełnienie jej przez osoby spoza badanego rejonu. Wartości procentowe podano w odniesieniu do wszystkich analizowanych ankiet (210), nawet gdy na dane pytanie odpowiedziała tylko część osób. W celu lepszego zobrazowania badanych zagadnień zadano pytania dotyczące znaczenia tradycji i Świąt Bożego Narodzenia dla ankietowanych. W pytaniach otwartych ankietowani niejednokrotnie umieszczali odpowiedzi nie związane ze stosowaniem roślin. Postanowiono, że zostaną przedstawione wszystkie uzyskane odpowiedzi, tym bardziej, że często były one dopełnieniem lub uzupełnieniem elementów roślinnych.

Większość ankietowanych stanowiły kobiety (176), mężczyźni wypełnili 31 ankiet, 3 osoby nie podały płci. Pośród ankietowanych 42,9% zamieszkiwało małe miejscowości liczące do 1000 mieszkańców, 19,5% stanowili mieszkańcy miejscowości liczących od 1 do 10 tysięcy, 8,1% od 11 do 100 tysięcy mieszkańców i 25,7% miejscowości powyżej 100 tysięcy mieszkańców (czyli Lublina). Blisko 4% badanych nie podało wielkości miejscowości zamieszkania. Ankietowani pochodzili z powiatów: bełżycki (1), biały (5), biłgorajski (5), chełmski (6), hrubieszowski (2), krasnostawski (5), kraśnicki (12), lubartowski (9), lubelski (50), Lublin miasto (52), łęczyński (4), łukowski (1), opolski (12), parczewski (6), puławski (5), radzyński (5), rycki (1), świdnicki (17), włodawski (4), zamojski (2), 6 osób nie podało nazwy powiatu w którym mieszkają. Podział ankietowanych, ze względu na wiek, przedstawiał się następująco: poniżej 20 lat (4), 20-25 lat (88), 26-30 (15), 31-40 (9), 41-50 (32), 51-60 (32), 61-70 (14), powyżej 71 lat (13), nie podało wieku 3 osoby.

W celu ograniczenia liczby odpowiedzi i ułatwienia interpretacji, odpowiedzi zbliżone zostały zgrupowane. Autorzy prezentowanej pracy dalecy są od jednoznacznych stwierdzeń o powszechności występowania analizowanych zwyczajów na Lubelszczyźnie, a spostrzeżenia odnoszą się tylko do zebranego materiału.

Wyniki i dyskusja

Na pytanie „Czy podtrzymywanie tradycji ma dla Pani/Pana znaczenie?” zdecydowana większość z ankietowanych odpowiedziała tak, a tylko 5,7% nie. Pomimo deklaracji 93,8% respondentów, że podtrzymywanie tradycji ma dla nich znaczenie, jedynie 46,7% z nich kultywuje znane sobie zwyczaje i obrzędy, zaś połowa (50,4%) zachowuje tylko część z nich (tab. 1).

Dla 75,7% badanych święta Bożego Narodzenia były spotkaniem z rodziną, a dla 69,0% przeżyciem religijnym (tab. 2). Ponad połowa (53,8%) wskazała na tradycję, a dla co piątego jest to po prostu czas wolny od pracy – udział takiej odpowiedzi był największy (34,1%) wśród osób z miejscowości liczących od 1 do 10 tys. W pozostałych wynosił od 20,0 (<1 tys. mieszk.) do 23,5% (10-100 tys. mieszk.). Na Święta Bożego Narodzenia, jako okres spotkań rodzinnych, zwraca również uwagę Tymochowicz (2009).

Choinka w obecnej formie pojawiła się w XIX w., a w niektórych rejonach nawet dopiero w latach 50-tych XX wieku (Gołębiowski 1830; Gloger 1900; Ogrodowska 1983; Petera 1986; Lebeda 2002; Sopylak-Studziński 2008; Karczmarzewski 2011). W czasie Świąt Bożego Narodzenia stawiana była u prawie wszystkich ankietowanych (98,6%). U większości (63,3%) była ona naturalna. Najwięcej sztucznych choinek mieli mieszkańcy Lublina, gdzie posiadanie takiej choinki deklarowała połowa (53,7%) ankietowanych. Najmniej było ich w miejscowościach do 1000 mieszkańców (27,8%) (tab. 3). Wyniki te są zgodne z opinią Lebedy (2002), że część mieszkańców wsi posiada sztuczne drzewko, a tylko nieliczni nie mają jej wcale. Natomiast Sopylak-Studziński (2008) uważa, że jest to najczęściej (parafia Potok Górny) drzewko sztuczne.

Choinkę przynoszono na pamiątkę narodzin Jezusa, ale również jako element dekoracyjny (Lebeda 2002). W Polsce na choinkę wybiera się jodłę, świerk lub sosnę (Lebeda 2002). Na południowym Podlasiu do tego celu służył najczęściej świerk, ale stosowano również sosnę i jałowiec (Smyk 2009). Na południu badanego rejonu (parafia Potok Górny) wybierano świerk, jodłę lub rzadziej sosnę (Sopylak-Studziński 2008). W świetle przeprowadzonej ankiety świerk był najpowszechniej stosowanym gatunkiem „choinki” na terenie woj. lubelskiego. Jodłę w tym celu wykorzystywało 14,3% badanych, byli to mieszkańcy powiatów: parczewskiego, chełmskiego, zamojskiego, biłgorajskiego, kraśnickiego, opolskiego, lubelskiego i świdnickiego. Sosnę wskazało 9,0% respondentów, mieszkali oni w powiatach: chełmskim, biłgorajskim, kraśnickim, opolskim, lubartowskim, lubelskim i świdnickim. Więcej niż co piąty ankietowany nie podał gatunku choinki, co może świadczyć o nieprzywiązywaniu do tego znaczenia (tab. 4).

Choinkę umieszczano najczęściej na środku lub w rogu izby, niekiedy na oknie, stole lub ławce, czasem wieszano ją u powały, a niekiedy w ogródku przy domu (Petera 1986; Lebeda 2002; Sopylak-Studziński 2008; Smyk 2009; Karczmarzewski 2011). Według ankietowanych, na terenie woj. lubelskiego choinka najczęściej była umieszczana w rogu pokoju (71,4%), zdecydowanie rzadziej na jego środku (11,0%). Niektórzy umieszczali ją przy oknie (12,4%): na podłodze (7,1%), parapecie (4,8%) lub szafce (0,5%). Na parapecie okiennym choinkę umieszczano tylko w mniejszych miejscowościach (do 10 tys. mieszkańców), w takich też częściej stawiano ją na środku pokoju. Na stole/stoliku umieszczało choinkę 1,4% ankietowanych. Trzy osoby umieszczały ją pod ścianą, w tym jedna w centralnym miejscu. Pojedyncze osoby stwierdziły, że wieszają choinkę pod sufitem, w rogu kuchni, czy wolnym miejscu (tab. 5). Zdaniem Karczmarzewskiego (2011) w niektórych rejonach południowo wschodniej Polski choinka u powały utrzymała się do połowy XX w. W prezentowanych badaniach wieszanie choinki pod sufitem zanotowano tylko w powiecie opolskim.

Choinka jest najczęściej ubierana w Wigilię lub rzadko na św. Szczepana (Lebeda 2002; Sopylak-Studziński 2008). Nikt z ankietowanych nie ubierał jednak choinki na św. Szczepana, a w Wigilię robiło to 38,1% ankietowanych. Dwie trzecie (66,4%) respondentów

ubierało ją wcześniej. Dzień wcześniej robiło to 39,5% ankietowanych, kilka dni wcześniej 22,4%, a jedna osoba nawet na św. Mikołaja (tab. 6).

Choinka jest najczęściej ubierana przez dzieci (39,3%) lub dzieci pod opieką dorosłych (14,7%), głównie matki (8,6%), w mniejszym stopniu ojca (4,3%). W co czwartym domu (25,7%) choinkę ubierał rodzic/gospodarz, a w co szóstym (17,1%) cała rodzina (tab. 7). Wyniki te są zgodne z prezentowanymi przez Sopylak-Studziński (2008), według której najczęściej robią to dzieci i młodzież.

Tradycyjną formą dekoracji domu były pająki wykonywane z różnych materiałów (Petera 1986; Lebeda 2002; Sopylak-Studziński 2008; Smyk 2009; Karczmarzewski 2011). Taką formę dekoracji w swoim domu miało zaledwie 2,4% osób, które wypełniły ankietę (tab. 8). Izby przyozdabiano również wycinankami, kwiatami z papieru czy suszonymi ziołami (Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008). Stosowano ponadto gałązki świerka, jodły, brzozy i sosny (Ogrodowska 1983; Petera 1986; Pawłowska 1987; Lebeda 2002). Gałązki świerka do ozdoby stosowała tylko jedna osoba (pow. biłgorajski), podobnie jak szyszki świerkowe (pow. świdnicki), ale stroiki były aż u 78,6% ankietowanych i była to, poza choinką, najpopularniejsza ozdoba stosowana w czasie tych świąt. Prawdopodobnie formą przejściową między gałązką, a choinką była podłaźniczka stosowana jeszcze w latach 80 XX w. (Lebeda 2002). Wspomina o niej Fischer (1934) i Ogrodowska (1983), ale nie w każdym rejonie była ona spotykana (Sopylak-Studziński 2008). Podłaźniczkę zaznaczyła tylko jedna osoba z powiatu lubelskiego w wieku 61-70 lat i miejscowości do 1 tys. mieszkańców.

Obecnie często stosowaną ozdobą (56,2%) jest gwiazda betlejemka (poinsecja, *Euphorbia pulcherrima* Willd. ex Klotzsch), 15,7% osób wskazało na girlandy z tego prawie połowa odpowiedzi pochodziła od osób zamieszkujących miejscowości do 1000 mieszkańców. Jemiołę jako element dekoracyjny podało 11 osób, a na świeczki 7. Część badanych wskazała na ozdoby choinkowe: włosy anielskie, światełka, szpic czy cukierki-sople (tab. 8).

Umieszczanie snopa zboża w izbie było w przeszłości zwyczajem często stosowanym (Kolberg 1883, 1890; Gloger 1900; Ogrodowska 1983; Petera 1986; Pawłowska 1987; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Smyk 2009; Karczmarzewski 2011). Snop był istotnym elementem magii agrarnej (Gawel 2009). Stawiano go najczęściej w rogu izby, a niekiedy pod oknem (Kolberg 1883; Gloger 1900; Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Smyk 2009; Karczmarzewski 2011). Najczęściej stawiano go w jednym rogu izby, ale niektórzy umieszczali snopy we wszystkich kątach, lub niekiedy tylko w trzech (Gołębiowski 1830; Kolberg 1883; Gloger 1900; Ogrodowska 1983; Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). W Ropczyckiem snop owsa i żyta kładziono pod stołem (Karczmarzewski 2011). Na badanym terenie najczęściej umieszczano go w rogu pokoju (3,8%), przy choince (2,9%) rzadziej pod stołem (1,0%) (tab. 9). Gawel (2009) stwierdził, że stawiano go pod obrazami religijnymi. Taką odpowiedź podała tylko jedna osoba (pow. lubelski). Również jedna umieszczała go w kącie za łóżkiem (pow. lubartowski), na ten zwyczaj wskazuje Petera (1986). Snop był najczęściej wykonany z żyta, bardzo rzadko z pszenicy i owsa, a tylko sporadycznie z jęczmienia (Kolberg 1990; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). Taki skład gatunkowy snopów stwierdzono również w prezentowanej pracy. Najczęściej w tym celu stosowano żyto, w mniejszym stopniu pszenicę, owies, a zwłaszcza jęczmień wymieniło znacznie mniej ankietowanych. Według większości (49), którzy wymienili gatunek zboża, snopy wykonywano tylko z jednego jego gatunku, u dziewięciu osób z dwu, trzy (pow. biłgorajski, kraśnicki, lubelski) i cztery (pow. chełmski, opolski) gatunki wymieniły po 3 osoby (tab. 9). W przypadku stawiania snopów w więcej niż jednym rogu każdy często był z innego zboża (Kolberg 1883; Petera 1986; Brückner 1990; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). Według Sopylak-Studziński (2008) pojedynczy snop mógł się składać z dwu lub trzech rodzajów zbóż, stawiano również wiązkę siana i trzy snopy owsa (Karczmarzewski 2011). Zwyczaj stawiania snopa w izbie stosowany jest obecnie wyjątkowo rzadko (Gawel 2009). Zanikanie tego zwyczaju zaobserwowane również w niniejszej pracy. Tylko 24,3% osób stwierdziło, że obecnie już nie

stosuje się tego zwyczaju w ich miejscowościach. Jego trwanie poświadczają 11,9% ankietowanych głównie z mniejszych miejscowości – odpowiedzi takie pochodziły z powiatów: bialskiego, biłgorajskiego, chełmskiego, lubartowskiego, lubelskiego, łęczyńskiego, opolskiego, parczewskiego, puławskiego i świdnickiego (tab. 9).

Powszechnym zwyczajem było przeznaczanie snopów po świętach jako karmy dla zwierząt (Kolberg 1883; 1890; Zadrożyńska 1985; Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawęł 2009; Karczmarszewski 2011). Bardzo często słomą ze snopów obwiązywano drzewa owocowe (Kolberg 1883, 1890; Fischer 1934; Zadrożyńska 1985; Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawęł 2009; Karczmarszewski 2011). Sopylak-Studziński (2008) stwierdza, że zwyczaj ten nie jest już praktykowany. Ziarna ze snopów używano również do siewu (Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawęł 2009; Karczmarszewski 2011). Według ankietowanych snopy po świętach były najczęściej wykorzystywane jako karma dla zwierząt (16,2%) (tab. 10). Obwiązywanie słomą ze snopów drzew owocowych jest zwyczajem zanikającym, robi to zaledwie 1,9% ankietowanych (pow. lubelski, opolski i parczewski), a jeden zakładał słomę na ich gałęzie (pow. puławski). Sporadycznie (1,4%) ziarno ze snopów wykorzystywano do siewu (pow. biłgorajski i lubelski) (tab. 10). Rozrzucanie lub stawianie snopów na polu (Zadrożyńska 1985; Petera 1986; Gawęł 2009) znane było jeszcze tylko 2 ankietowanym z pow. lubartowskiego. Na przeznaczanie takiego zboża do wyrobu mąki wskazała tylko jedna osoba (pow. lubelski). Istnienie tego zwyczaju potwierdza Gawęł (2009). Według tego autora pozostała słoma była palona w piecu „jakby była poświęcona” (Gawęł 2009). O zwyczaju jej palenia wspomniało 4 ankietowanych (pow. chełmski, lubelski, puławski, świdnicki). Padły również pojedyncze odpowiedzi, że stoi jako bukiet lub, że kilka zbóż jest zachowywanych do następnych świąt (tab. 10).

Tradycyjną kolację wigilijną spożywano na sianie, co jest interpretowane jako upamiętnienie narodzin Chrystusa w żłobie lub zwyczaju spożywania pokarmów na grobach (Gloger 1900; Brückner 1990; Gawęł 2009). Wskazuje się również na rolę siana w zapewnieniu zdrowia i płodności w nadchodzącym roku (Gawęł 2009). Tradycja ta jest wciąż kultywowana, gdyż 87,1% ankietowanych umieszcza siano na świątecznym stole. Powszechnym zwyczajem było rozścielanie siana na stole i przykrywanie go białym obrusem (Gołębiowski 1830; Kolberg 1883, 1890; Bystroń 1947; Petera 1986; Pawłowska 1987; Sopylak-Studziński 2008; Gawęł 2009). Ten sposób był najbardziej popularny wśród ankietowanych (65,2%) (tab. 11), pomimo, że Baranowski w 1816 r. pisał iż „sianka pod obrusem już nigdzie nie zobaczy” (Baranowski 1995). Umieszczano je również na obrusie (16,7%) lub kładziono na talerzu z opłatkiem (1,0%). O ścieleniu siana pod opłatek wspomina Pawłowska (1987). Siano umieszczano także pod stołem lub ławą (Petera 1986; Lebeda 2002; Sopylak-Studziński 2008), co było zwyczajem rzadziej stosowanym (7,1%) wśród ankietowanych (sianem tym jedna osoba z pow. parczewskiego obdzielała zwierzęta). Niewielka część ankietowanych (4,8%) umieszczała siano pod choinką (tab. 11).

Zwyczaj wieszania jemioli u sufitu znany jest w krajach nordyckich, na Wyspach Brytyjskich i Rosji (Nowiński 1980; Paluch 1984; Kolosova 2013). Kłosiewicz & Kłosiewicz (2011) podają, że w Polsce wieszano jemiolę nad wigilijnym stołem. Jednak nie wspominają o tym zwyczaju inni autorzy (Ogrodowska 1983; Petera 1986; Lebeda 2002; Gawęł 2009; Karczmarszewski 2011). Jemiolę wieszała ponad połowa (54,8%) badanych, najczęściej pod sufitem (32,9%) lub nad drzwiami (10,0%) (tab. 12).

Zwyczaj sypania ziarna na świąteczny stół był stosowany przez niewielu (4,8%) ankietowanych. Sypano je pod obrus, na obrus, ale i na opłatek (pow. lubelski). Na obrus sypano ziarno w powiatach kraśnickim, lubelskim, parczewskim i puławskim, a pod obrus w powiatach biłgorajskim, kraśnickim, lubelskim i parczewskim (tab. 13). Wysypywanie ziarna zbóż miało istotne znaczenie w wigilijnej magii agrarnej, gdyż zapewnić miało całemu domostwu dostatek i obfitość (Gawęł 2009). Zwyczaj ten jest wymieniany w wielu opracowaniach. Najczęściej ziarno umieszczano pod sianem, które przykrywano obrusem (Kolberg 1883; Petera 1986; Gawęł 2009; Karczmarszewski 2011).

Wieczera wigilijna była przygotowywana ze wszystkich roślin uprawianych w gospodarstwie oraz z roślin i grzybów pochodzących z lasu, aby ich nie zabrakło w przyszłym roku (Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). Powszechnie zwraca się uwagę na jej charakter zaduszkowy (Gawel 2009). Na Wigilię jadano potrawy tradycyjne, obrzędowe i postne (Kolberg 1890; Bystron 1947; Brückner 1990). Po II wojnie światowej zestaw potraw wigilijnych zmniejszył się i zanikły zwyczaje związane z przygotowaniem i spożyciem niektórych z nich (Petera 1986). Do sporządzania potraw wigilijnych wykorzystywano miód, ziarna zbóż, grzyby, kapustę, buraki ćwikłowe, mak, groch, fasolę, bób, ziemniaki, kasze (jaglaną, gryczaną, pęczak), chleb, suszone owoce i orzechy (Kolberg 1883; Zadrożyńska 1985; Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). Według ankietowanych na wigilijnym stole powinny znajdować się potrawy z kapusty i grzybów, buraka ćwikłowego, suszonych owoców (głównie jabłek, śliwek i gruszek) i maku. Znacznie mniej osób wskazało na pszenicę (26,7%) i groch (6,7%), a jeszcze mniej na kaszę gryczaną i jaglaną oraz orzechy. Większość ankietowanych wybierała jednak produkty tradycyjne – jedynie pojedyncze osoby wskazały na figi, skórkę pomarańczową, goździki, ryż czy kukurydzę (tab. 14).

Na wieczerzę wigilijną przygotowywano nieparzystą liczbę potraw, a ich liczba zależała od zamożności gospodarzy (Kolberg 1890; Fischer 1934; Petera 1986; Brückner 1990; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). Uważano, że im większa liczba potraw tym większy dobrobyt miał panować w gospodarstwie (Gawel 2009). W wielu wsiach przygotowano 12 potraw (Petera 1986; Sopylak-Studziński 2008; Gawel 2009; Karczmarzewski 2011). Fischer (1934) podaje, że najmniej mogło być ich 7, a według Sopylak-Studziński (2008) nie powinno ich być mniej niż 5. Obecnie zdaniem Gawła (2009) nie przywiązuje się tak dużej wagi do liczby potraw. Większość ankietowanych (91,3%) zaznaczyła jednak, że wieczera wigilijna powinna się składać z określonej ich liczby. Najczęściej (56,2%) podawano, że powinno ich być 12, ale wymieniano od 4 do kilkunastu potraw. Nie można wskazać przewagi, zgodnie z tradycją, nieparzystej liczby potraw. Wskazało na nią 25 osób, gdy na parzystą (z pominięciem 12) 29. Część ankietowanych (18) nie podała konkretnej liczby lecz zakres. Według niewielu osób (3,8%) nie ma reguły, lub (1,4%) nie przywiązuje się wagi do liczby potraw w czasie Wigilii (tab. 15).

Podsumowanie

Pomimo deklaracji większości ankietowanych, że podtrzymywanie tradycji ma dla nich znaczenie, znaczna ich część nie przestrzegала wszystkich znanych sobie zwyczajów i obrzędów. Święta Bożego Narodzenia były dla ankietowanych w głównej mierze spotkaniem z rodziną i religijnym przeżyciem, w mniejszym stopniu kultywowaniem tradycji, a dla pewnej części po prostu czasem wolnym od pracy. W większości domów choinkę ubierają głównie dzieci, w Wigilię lub dzień wcześniej. Dodatkowymi popularnymi ozdobami w tym czasie są stroiki, jemiola i poinsecja. Część zwyczajów jak: wieszanie pajaków, gałązek, stawianie snopów zboża czy sypanie ziarna na świąteczny stół odchodzi w zapomnienie. Inne jak: umieszczanie siana na świątecznym stole i wykorzystywanie tradycyjnych surowców do przygotowania wieczerzy wigilijnej charakteryzują się dużą trwałością. Chociaż i tu da się zauważyć ograniczenie wykorzystania pewnych składników roślinnych. W zwyczajach związanych z Wigilią stosowano wiele roślin, a i w chwili obecnej są one dla wielu nieodłącznym składnikiem tych świąt. Uzyskane wyniki świadczą, że w niektórych rejonach województwa lubelskiego wciąż jeszcze kultywowane są zwyczaje, które uważa się za ginące. Wskazuje to na dalszą możliwość prowadzenia badań w tym zakresie.

Literatura

- Baranowski I 1995. Dzienniki Ignacego Baranowskiego pisane w Lublinie przez rok 1815 i 1816. oprac. Szyndler B, Wydawnictwo UMCS
- Brückner A 1990. Encyklopedia staropolska. T. II, hasło „wilja”. Wydawnictwo PWN Warszawa: 895
- Bystron JS 1947. Etnografia Polski. „Czytelnik” Spółdzielnia Wydawnicza Poznań
- Fischer A 1934. Etnografia słowiańska. Z. 3: Polacy. Wydawnictwo Książnica-Atlas, Lwów-Warszawa
- Gaweł A 2009. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku. Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków
- Gloger Z 1900. Rok polski w życiu, tradycji i pieśni. Wydawnictwo Jan Fiszer, Warszawa
- Gołębiowski Ł 1830. Lud polski. Jego zwyczaje, zabobony. Wydawnictwo A. Gałęzowski i Spółka, Warszawa
- Karczmarszewski A 2011. Ludowe obrzędy doroczne w Polsce południowo-wschodniej. Wydawnictwo Libra, Białystok
- Kłosiewicz S, Kłosiewicz O 2011. Przyroda w polskiej tradycji. Wydawnictwo Muza, Warszawa
- Kolberg O 1883. Lubelskie, cz. 1, Dzieła Wszystkie, t. 16. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Kolberg O 1890. Chełmskie, cz. 1, Dzieła Wszystkie, t. 33, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Kolosova VB 2013. From Frazer to Harry Potter: Mythology of Mistletoe (on the Slavonic material). *Etnobiologia Polska* 3: 10
- Lebeda A 2002. Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego t. VI. Wiedza i wierzenia ludowe. Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław-Cieszyn
- Łuczaj Ł 2012. Brzozowy sok, „czeremsza” i zielony barszcz – ankieta etnobotaniczna wśród botaników ukraińskich. *Etnobiologia Polska* 2: 15-22
- Ogrodowska B 1983. Świąteczne zdobnictwo wewnątrz. *Polska Sztuka Ludowa - Konteksty* 37, 1-2: 95-112
- Paluch A 1984. Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 752
- Pawłowska J 1987. Wieś warmińska Brąswałd w województwie olsztyńskim w latach 1945-1967. *Archiwum Etnograficzne* 32
- Petera J 1986. Obrzędy i zwyczaje ludowe w okresie Bożego Narodzenia. In: *Kolędowanie na Lubelszczyźnie. Literatura Ludowa* 25 (za rok 1981, wyd. 1986): 14-45

Smyk K 2009. Choinka na południowym Podlasiu. In: Adamowski J, Wójcicka M (eds) Tam na Podlasiu II. Tradycje podlaskiej obrzędowości, Lublin, pp. 124-141

Sopylak-Studziński G 2008. Zwyczaje i obrzędy adwentowe i bożonarodzeniowe w parafii Potok Górny, Biłgoraj

Tymochowicz M 2009. Systematyka współczesnych świąt rodzinnych (analiza oparta na przykładach z południowego Podlasia). In: Adamowski J, Wójcicka M (eds) Tam na Podlasiu II. Tradycje podlaskiej obrzędowości, Lublin, pp. 46-57

Zadrożyńska A 1985. Powtarzać czas początku. Wydawnictwo Spółdzielcze, Warszawa

Tabela 1. Przestrzeganie tradycyjnych zwyczajów i obrzędów przez ankietowanych.
Observance of traditional customs and rituals by respondents.

Czy zachowuje Pani/Pan dawne zwyczaje i obrzędy? Do you maintain traditional customs and rituals?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
tak	98	46,7
nie	5	2,4
nie wszystkie	106	50,4
brak odpowiedzi	1	0,5

Tabela 2. Znaczenie świąt Bożego Narodzenia dla ankietowanych.
The meaning of Christmas time for respondents.

Czym są dla Pani/Pana święta Bożego Narodzenia? What does Christmas mean to you?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
spotkaniem z rodziną	159	75,7
religijnym przeżyciem	145	69,0
kultywowaniem tradycji	113	53,8
czasem wolnym od pracy	42	20,0
czasem refleksji	1	0,5
czasem kiedy mogę wreszcie porządnie się najeść	1	0,5
nie lubię świąt	1	0,5
brak odpowiedzi	1	0,5

Tabela 3. Rodzaj choinki stawianej w domach. The kind of Christmas tree in the home.

Jaka choinka stoi u Pani/Pana w domu podczas świąt? What kind of Christmas tree stands in your home during Christmas?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
naturalna	133	63,3
sztuczna	77	36,7
nie mam choinki	3	1,4
brak odpowiedzi	0	0,0

Tabela 4. Gatunek drzewa używanego na choinkę. The kind of species of the Christmas tree.

Proszę podać gatunek drzewa. Please indicate the species of the tree.	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
jodła	30	14,3
świerk	129	61,4
sosna	19	9,0
sztuczna	3	1,4
nie zna	1	0,5
brak odpowiedzi	42	20,0

Tabela 5. Miejsce, w którym podczas świąt stoi choinka. The place for the Christmas tree.

W którym miejscu podczas świąt stoi choinka? Where does the Christmas tree stand?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
w rogu pokoju	150	71,4
na środku pokoju	23	11,0
przy oknie na parapecie	10	4,8
przy oknie na podłodze	15	7,1
przy oknie na szafce	1	0,5
na stoliczku/stole	3	1,4
pod ścianą	2	1,0
jest wieszane pod sufitem (u powały)	1	0,5
w centralnym miejscu pod ścianą	1	0,5
w kącie w kuchni	1	0,5
na wolnym miejscu	1	0,5
brak odpowiedzi	3	1,4

Tabela 6. Termin ubierania choinki. Time of decorating the Christmas tree.

Kiedy choinka jest ubierana? When is the Christmas tree decorated?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
w wigilię	80	38,1
dzień wcześniej	83	39,5
kilka dni przed wigilią	47	22,4
na św. Mikołaja	1	0,5
różnie	1	0,5
brak odpowiedzi	2	1,0

Tabela 7. Osoby ubierające choinkę w gospodarstwach domowych.
People who decorate the Christmas tree.

Kto zazwyczaj ubiera choinkę u Pani/Pana w domu? Who usually decorates the Christmas tree in your home?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
dzieci	83	39,5
rodzic/ gospodarz	54	25,7
dzieci i dorośli		
matka z dzieckiem	18	8,6
ojciec z dzieckiem	9	4,3
babcia z wnukami	2	1,0
dzieci i ktoś dorośli	2	1,0
cała rodzina	36	17,1
dorośli	2	1,0
różnie	1	0,5
brak odpowiedzi	4	1,9

Tabela 8. Ozdoby umieszczane w domach w czasie świąt Bożego Narodzenia.
Kinds of decorations used at home during Christmas time.

Jakie inne ozdoby znajdują się u Pani/Pana w domu podczas świąt? What other decorations are used in your home during Christmas time?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
stroiki	165	78,6
gwiazda betlejemska	118	56,2
girlandy	33	15,7
jemiola	11	5,2
świeczki	7	3,3
pająki	5	2,4
szopka	4	1,9
pierniczki	3	1,4
cukierki - sople	2	1,0
orzechy	2	1,0
gałązki świerka	1	0,5
jablka	1	0,5
mikołaj	1	0,5
podłóżniczka	1	0,5
sianko	1	0,5
szyszki świerkowe	1	0,5
szpic	1	0,5
światelka	1	0,5
włosy anielskie	1	0,5
zimne ognie	1	0,5
nie ma /nie stosuję	3	1,4
brak odpowiedzi	9	4,3

Tabela 9. Znajomość zwyczaju stawiania snopów zboża w domu w czasie wigilii.
The custom of placing a bundle of cereals in the home during Christmas Eve.

Czy w Pani/Pana miejscowości istnieje zwyczaj stawiania zboża (snopów) w domu w czasie wigilii? Do you observe the custom of placing a bundle of cereals in your home during Christmas Eve?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
tak	24	11,4
nie	134	63,8
kiedyś tak, teraz już nie	51	24,3
brak odpowiedzi	2	1,0
Jeżeli tak, podać miejsce. / If so, give place.		
w rogu pokoju	8	3,8
przy choince	6	2,9
pod stołem	2	1,0
w kącie pod obrazem Matki Boskiej	1	0,5
w rogu za łóżkiem	1	0,5
Z jakiego zboża?		
żyto	43	20,5
pszenica	26	12,4
owies	13	6,2
jęczmień	6	2,9

Tabela 10. Zwyczaje związane z wykorzystaniem snopa zboża po świętach.
Customs connected to the use of a bundle of cereals after Christmas time.

Co dzieje się z tym zbożem po świętach? What happens with the bundle of cereals after Christmas time?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
jest karmą dla zwierząt	34	16,2
zostaje spalone	4	1,9
obwiązuje się drzewka owocowe	4	1,9
do obsiania	3	1,4
jest wnoszone na pole	2	1,0
oddaje gospodarzom na wsi	1	0,5
na mąkę	1	0,5
w dzień Trzech Króli wnosi się i zakłada na gałęzie drzew	1	0,5
stoi jako bukiet	1	0,5
kilka zbóż zachowywane do następnych świąt	1	0,5
nie wiem	10	4,8
brak odpowiedzi	149	71,0

Tabela 11. Stosowanie zwyczaju umieszczania siana przy wigilijnym stole.
The custom of placing hay at the Christmas Eve table.

Czy w Pani/Pana domu istnieje zwyczaj umieszczania sianka przy świątecznym stole? Do you observe the custom of placing hay at the Christmas Eve table in your home?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
tak	183	87,1
nie	19	9,0
brak odpowiedzi	8	3,8
Miejsce, w którym jest umieszczane:		
na stole, pod obrusem	137	65,2
na stole, na obrusie	35	16,7
pod stołem, na podłodze	15	7,1
pod choinką	10	4,8
na talerzu z opłatkiem	2	1,0
w kuchni w rogu pomieszczenia	1	0,5

Tabela 12. Występowanie zwyczaju umieszczania jemioli.
The custom of hanging mistletoe.

Czy w Pani/Pana domu wiesz się jemiolę? Is mistletoe hung in your home?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
tak	115	54,8
nie	90	42,9
brak odpowiedzi	5	2,4
Jeżeli tak, podać miejsce. / If so, give place.		
pod sufitem	69	32,9
nad drzwiami	21	10,0
przy oknie/ karniszu	6	2,9
przy kominku	2	1,0
w altanie	1	0,5
w każdym pokoju na środku	1	0,5
w kuchni	1	0,5
w przedpokoju	1	0,5
w salonie	1	0,5
na ścianie	1	0,5

Tabela 13. Występowanie zwyczaju sypania ziarna na wigilijny stół.
Customs connected to the use of grain on the Christmas Eve tablecloth.

Czy w Pani/Pana domu istnieje zwyczaj sypania na świąteczny obrus ziarna? Is there a custom of placing grains on Christmas Eve tablecloth in your home?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
tak	4	1,9
tak, ale nie na obrus	6	2,9
pod obrus	5	2,4
pod obrus na sianko i opłatek	1	0,5
nie	189	90,0
brak odpowiedzi	11	5,2
zboże	7	3,3
owies	3	1,4

Tabela 14. Rośliny stosowane do przygotowania potraw wigilijnych.
Plants used to prepare dishes served on Christmas Eve.

Jakie rośliny powinny znajdować się w potrawach podawanych w czasie wigilii? Which plants should be used to prepare Christmas Eve's dishes?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
kapusta	199	94,8
grzyby	198	94,3
burak ćwikłowy	185	88,1
suszone owoce	170	81,0
jabłko	137	65,2
śliwka	127	60,5
gruszka	109	51,9
morele	15	7,1
rodzynki	12	5,7
figi	5	2,4
goździki	1	0,5
wiśnie	1	0,5
skórka pomarańczowa	1	0,5
mak	166	79,0
pszenica	56	26,7
groch	14	6,7
cebula	7	3,3
fasola	6	2,9
ziemniaki	6	2,9
kasza gryczana	5	2,4
orzechy	3	1,4
marchew	2	1,0
ryż	2	1,0
kasza jaglana	1	0,5
kukurydza	1	0,5
brak odpowiedzi	4	1,9

Tabela 15. Liczba potraw podawanych w czasie wieszery wigilijnej.
Number of dishes served on Christmas Eve.

Ile potraw u Pani/Pana w domu znajduje się na świątecznym stole podczas wigilii? How many dishes should be served on Christmas Eve?	Odpowiedzi/Answers	
	Liczba Number	(%)
4	1	0,5
5	3	1,4
6	9	4,3
7	13	6,2
8	10	4,8
9	5	2,4
10	9	4,3
11	1	0,5
12	118	56,2
13	4	1,9
od 5 do 6	2	1,0
od 5 do 8	1	0,5
od 7 do 8	2	1,0
od 8 do 9	1	0,5
od 10 do 12	5	2,4
10 lub więcej	1	0,5
12 lub więcej	6	2,9
kilkanaście	1	0,5
nie liczę	3	1,4
nie ma reguły	8	3,8
brak odpowiedzi	7	3,3